

Folkloras ir politika: prigimtinės sąsajos ir įsišaknijusios stigmatos

<https://doi.org/10.51554/TD.21.61.07>

L I N A B Ū G I E N Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje, pasitelkiant daugiausia užsienio tyrėjų darbus, imamasi Lietuvoje dar mažai nagrinėtos folkloro ir politikos santykių temos. Apžvelgiamas folkloro sampratos atsiradimas nacionalinių judėjimų kontekste, paliečiami folkloro ir autoritarinių režimų santykiai, kai kurie folkloro funkcionavimo šiandienos politiniame diskurse momentai. Ieškoma atsakymo į klausimą, kodėl politinė folkloro ir jo tyrimų prigimtis vis dar neretai yra ignoruojama ar stigmatizuojama.

RAKTAŽODŽIAI: folkloras, politika, ideologija, nacionalizmas, autoritarizmas.

ĮVADAS

Folkloras (angl. *folklore* < *folk* ‘liaudies’ + *lore* ‘išmintis, žinios’) populiariai apibrėžiamas kaip tam tikros žmonių grupės (bendruomenės) tradicinių pasakojimų ir kultūros formų visuma¹ (neretai dar akcentuojamas žodinis jo sklaidos būdas ir anoniminė kūrinių autorystė²). *Politika* (gr. *politikē* (*technē*) ‘valstybės valdymo menas’) apibrėžiama kaip universalus visuomenės organizavimo būdas, bendro žmonių gyvenimo reguliavimo sistema, kuria siekiama palaikyti visuomeninio gyvenimo tvarką, vidinio ir išorinio pasaulio stabilumą reguliuojant konfliktus³. Aki-vaizdu, kad net šie bendro pobūdžio apibrėžimai nurodo tam tikras neišvengiamas šių dviejų dalykų sąsajas: juk tradicija (bendruomenės kultūra) taip pat nusako ir organizuoja bendrą žmonių gyvenimą, yra vienas iš to gyvenimo reguliavimo ir kodifikavimo mechanizmų – lemia daugelį jo pokyčių ir yra priklausoma nuo so-

1 Prieiga internete: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/folklore>, [žiūrėta 2021-04-02].

2 Prieiga internete: <https://literaryterms.net/folklore/>, [žiūrėta 2021-04-02].

3 Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/politika/>, [žiūrėta 2021-04-02].

cialinės ir politinės visuomenės raidos⁴. Taigi abejonių, kad folkloras ir politika yra glaudžiai susiję ir susipynę dalykai, lyg ir neturėtų būti. Iš tiesų, pavarčius enciklopedinio pobūdžio leidinius, galima aptikti daugybę nurodytų jų tarpusavio sąsajų. Pavyzdžiui, *Amerikos folkloro* enciklopedijoje, straipsnyje „Politika ir folkloras“, išskiriamos bent kelios folkloro ir politinio gyvenimo santykių sritys / variantai:

- 1) *politinis folkloras* (angl. *the folklore of politics*), t. y. folkloras, kuris randasi iš politinių procesų ir politinių konfliktų;
- 2) *folkloro politika* (angl. *the politics of folklore*), t. y. kaip žmonių kultūra, folkloras ir jų kūrimas bei sklaida veikia tų žmonių gyvenimą ir gerovę;
- 3) *folkloristikos politika* (angl. *the politics of folkloristics*), t. y. politinės folkloro tyrimų implikacijos;
- 4) *taikomoji folkloro politika* (angl. *the politics of applied folklore and folklore policy*), t. y. politinės implikacijos, susijusios su vyriausybės, korporacijų ir nevyriausybinių organizacijų požiūriu į folkloro taikymą bei kultūrines programas;
- 5) *politinės folkloro interpretacijos* (angl. *political interpretations of folklore*), siūlomos mokslininkų;
- 6) *politinės su folkloru susijusios organizacijos ir alternatyvios socialinės institucijos* (angl. *folk political organizations and alternative social institutions*), kurios nustato galios santykius tarp individų bei socialinių grupių ir neformalius tų santykių įtvirtinimo visuomenėje bei atskirose grupėse būdus ir tų mažesnių grupių įtaką didesnėje bendruomenėje;
- 7) *politiniai įsitikinimai kaip folkloro dalis* (angl. *political beliefs as folklore*), t. y. ideologijos tyrimas iš tikėjimo perspektyvos (Westerman 1996: 570).

Tikėtina, kad tokių sričių galima būtų išvardyti ir daugiau. Tai iliustruoja, koks aktualus ir nevienareikšmis dalykas yra folkloras. Politinis folkloro ar jo tyrimų angažuotumas taip pat atrodytų savaime suprantamas. Tačiau čia susiduriame su savotišku paradoksu: kai kurių šia tema rašiusių autorių tekstuose kaip siekiamybė pabrėžiamas absoliutus tyrėjo objektyvumas – tarsi folkloro lauke dirbantis, medžiagą renkantis ir reiškinius fiksuojantis, o paskui šią medžiagą aprašantis, saugoti parengiantis ir tiriantis folkloristas (ar folkloristai) kažkoku būdu turėtų pamiršti ne tiktai asmenines simpatijas ir antipatijas, bet ir savo pažiūras, pasaulėžiūrinės nuostatas, socialinę priklausomybę ar institucinius įsipareigojimus ir tapti absoliučiai nešališku, savotiškai nužmogintu objektyvaus mokslo instrumentu. Bene ryškiausiai – ir itin imperatyviai – šį reikalavimą yra išsakiusi Linda Dégh:

.....

4 „Tradicijos nėra išorėje, jos nėra fonduose, kataloguose ir ekspozicijose, ji yra ne saugojimo ir tyrimo objektas, bet *priežastis* tirti ir saugoti tuos artimus dalykus, kurių darnos principą atpažįstame kaip savą. Tradicija yra niekur nedingusi laiko patirtis, o ne praeities reliktai“, – yra rašiusi Jurga Jonutytė (2011: 138; kursyvas originale – L. B.).

Lauko tyrimus atliekantys [folkloristai] nėra nei švietėjai, nei gelbėtojai, nei misionieriai, nei politikai. Jie yra stebėtojai. Jie turi atidžiai gilintis į tiriamą kultūrą ir pamiršti savo pačių asmeninę nuomonę ar etnines nuostatas. Jie turi priimti ir vertinti tai, ką mato, kaip status quo. Jie gali fiksuoti prieštaravimus, tačiau negali į juos veltis. Jie privalo rinkti ir mokytis, tačiau nieku gyvu nesikišti. Prieštarauti ir ginčytis jokia būdu nevalia (Dégh 1999: 528).

Kaip tokio niekada niekam neužkliūvančio folkloristo pavyzdys yra nurodomas Indianos universiteto (JAV) profesorius Henry Glassie, kuris gebėjęs „su visais susidraugauti“, išvengti konfliktinių situacijų, bet tuo pat metu atlikti svarbius tyrimus ir paskelbti didžiulius veikalus, pavyzdžiui, apie Šiaurės Airijos Ulsterio grafystės žmonių gyvenimą, kai konfliktas tarp katalikų ir protestantų ten buvo pačiame įkarštyje. Pats H. Glassie teigė stengęsis atsiriboti nuo platesnės politinės perspektyvos. „Aš nepažįstu Belfasto, bet pažįstu Belimenoną,“ – yra sakęs apie savo nuodugnai tyrinėtą Šiaurės Airijos vietovę (Glassie 1982: 300). Pasak jo, nors ir priklausydami skirtingoms konflikto pusėms, vietos žmonės sugeba išlikti kaimynais ir išsaugoti pamatines bendruomeninio gyvenimo vertybes. Vis dėlto atrodo abejotina, ar apskritai įmanoma atsiriboti nuo platesnio politinio konteksto ir ar tai neturėtų įtakos pačiai atliekamo tyrimo kokybei? Ar pakanka pažinti tiktai siaurą geografinę ar socialinę sritį, tam tikrą žanrą ar pan. ir nesigilinti į užfiksuotų reiškinių atsiradimo bei gyvavimo kontekstą, paskirtį, tikslus ir galimą poveikį?

Kaip atsvara tokiam suabsoliutintam objektyvumui gali būti keliami visuomeniškai angažuotos antropologijos idėja (Mugnaini 2016: 16). Deja, ši nuostata, nors gražiai skamba teoriškai, turi daugybę trūkumų, kai bandoma ją pritaikyti praktiškai: kaip padaryti, kad angažuotumas nevirstų šališkumu? Atrodo, kad folkloristika pasmerkta nuolat balansuoti tarp šių dviejų kraštutinių.

Dar vienas dėmesį patraukiantis dalykas, pradėjus gilintis į folkloro ir politikos santykių temą, yra tai, kad nors pasauliniame kontekste ši tema laikoma „klasikine“ ir pakankamai gausiai išanalizuota, lietuvių folkloristų ji kol kas yra iš esmės apeinama. Lietuvoje apskritai dar stokojame platesnės savo disciplinos istoriografijos – priešingai nei latviai ir estai, nesame įgyvendinę stambių mokslinių projektų, skirtų folkloristikos istoriografijai, o ypač sovietmečiu plėtotiems folkloro tyrimams⁵. Tai-

5 Latvijos folkloristai 2018–2020 m. įgyvendino stambų mokslinį savo disciplinos istorijos projektą „Latvių folkloristika (1945–1985)“; šioje srityje galima minėti, pavyzdžiui, Tomo Kencio (2012, 2019) ir Daces Bulos (2014, 2017) darbus, taip pat straipsnių rinkinį iš folkloro tyrimų istorijos (Bula, Laimė 2017). Estijoje irgi įgyvendinta nemažai projektų, susijusių ne tik su folkloristikos istorija, bet ir su specifinėmis sritimis – atminties praktikomis, sovietinio režimo nacionaline politika ir pan. (prieiga internete: <https://www.flku.ut.ee/en/research-projects>). Atskirai norėtusi paminėti išsamią folkloristikos ir etnologijos istorijos antologiją, sudarytą Kristinos Kuutmos ir Tiio Jaago (2005). Lietuvoje šiuo požiūriu bene daugiausia yra nuveikęs akademikas Leonardas Sauka, tačiau ir jo istoriografinių publikacijų dėmesio centre yra arba atskirų asmenybių veikla

gi folkloro ir politikos santykiai skirtingais istoriniais laikotarpiais bent jau lietuvių folkloristikos kontekste yra nearti dirvonai. Aišku, ši tema yra tokia plati, sudėtinga ir nevienareikšmiška, kad vargu ar galima būtų tikėtis viename straipsnyje ją bent patenkinamai aprėpti. Todėl čia paliesime tik kai kuriuos svarbesnius aspektus, bandydami įvesti lietuvių folkloristiką į tarptautinį šios temos tyrimų lauką ir pažiūrėti, kuriuos elementus galėtume pritaikyti ir mūsų folkloro istoriografijai. Peržvelgsime folkloro kaip reiškinių atsiradimą (ar atradimą) nacionalinių judėjimų kontekste, folkloro ir autoritarinių režimų santykius, kai kuriuos jo funkcionavimo politiniame gyvenime ir viešajame diskurse momentus. Kadangi, kaip minėta, lietuviškų tyrimų stokojame, neišvengiamai reikės pasitelkti daugiau užsienio tyrėjų darbų – juos skaitant darosi akivaizdu, kad daugelis pamatinių istorinių dalykų (ir net įvairių smulkmenų) skirtingose šalyse yra labai panašūs, ypač bendro istorinio likimo Rytų ir Centrinės Europos kraštuose, todėl tai, kas būdinga Slovakijai ar Estijai, ko gero, su nedidelėmis korekcijomis galėtų būti pritaikoma ir Lietuvai. Kartu pabandydysime užčiuopti minėto politiškaai angažuoto požiūrio į folklorą stigmatizavimo priežastis.

FOLKLORAS IR NACIONALINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMAS

Į politikos ir folkloro sąsajas galima žvelgti istoriškai – diachroniškai – ir iš dabarties taško – sinchroniškai. Vertinant istoriniu požiūriu, neišvengiamai tenka grįžti į XIX a. – nacionalinių sąjūdžių radimosi ir stiprėjimo metą. „Visi dar nuo Grimmų laikų žino, kad folkloras yra politika“; – prieš porą dešimtmečių su jai būdingu tiesmukumu yra pareiškusi L. Dégh (1999: 527). Išties, folkloro ir nacionalizmo sampratos atsirado tuo pat metu, ir abi buvo susijusios su pavergtųjų tautų išsivadavimu. Nors galima ginčytis, ar folkloro tyrimai labiau buvo nacionalinių judėjimų prielaida, ar jų rezultatas (Mugnaini 2016: 22), tačiau akivaizdu, kad įtaka buvo abipusė. Taigi, vertinant folkloro poveikį politiniams procesams ar folkloro panaudojimo intensyvumą jiems skatinti, savotišku „aukso amžiumi“ laikytini nacionaliniai sąjūdžiai, ypač Centrinėje ir Rytų Europoje, vykę XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. O folkloristus galima teisėtai laikyti „tautų kūrėjais“, nes jie „nužymi nacionalinį „žemėlapi“, visose atitinkamos tautos gyvenamosiose teritorijose intensyviai rinkdami folklorą ir pasitelkdami jį kaip šaltinį tautinei istorijai bei tautinei kultūrai formuoti (O’Giollain 2000: 63). Įdomu, kad skirtingose šalyse šie procesai buvo iš esmės analogiški, t. y. individualus kiekvienos tautos išskirtinumas kaskart būdavo formuojamas

.....
 (2016), arba tautosakos rinkimas ir atskirų jos sričių tyrimai (2011), bet ne visuminė folkloro ir jo tyrimų raidos refleksija. Kita vertus, platų, visumą aprėpiantį žvilgsnį – tarsi „iš paukščio skrydžio“ – į tautosakos mokslo istoriją ir ateities perspektyvas aptinkame Donato Saukos *Lietuvių tautosakos* atnaujintame leidime (2007), deja, stokojančiame adekvačios tšos – išsamių, ypač kolektyvinių, istoriografinių darbų.

pagal tą patį universalų modelį, pasitelkiant labai panašias charakteristikas, tad visoje Europoje vykusius nacionalinius judėjimus galima aprašyti tais pačiais parametrais (Baycroft, Hopkin 2012; Leerssen 2006; Campbell, Perraudin 2012; Oinas 1978 ir kt.). Nuo tų laikų dar ir šiandien yra išlikęs klasikinis pagrindinių folkloro formų branduolys – pasaka, sakmė, daina, patarlė, tradiciniai tikėjimai, papročiai ir pan., – kurių išvardijimas neretai atstoja patį folkloro apibrėžimą: taip apibūdinama, kas yra folkloras⁶. Turbūt natūralu, kad tiek visuomenės supratimas apie tai, kas yra folkloras, tiek ir jo tyrimo būdai tebėra veikiami jo radimosi prigimties (Abrahams 1993: 3).

Pažymėtina, kad daugelyje šalių šis nacionalinis dėmuo būdavo papildomas ir socialiniu aspektu, kadangi folkloro neva išreiškiamos „tautos dvasios“ saugotojais laikyti žemesnieji, neturtingieji sluoksniai; tautinio folkloro gyvavimo terpe agrarinėse Europos šalyse pirmiausia laikyta valstietija, kuri priešinta „nutautėjusiems“ aukštesniesiems luomams⁷. Būtent agrarinės, žemdirbiškos kultūros įsigalėjimas ir jos dalis šalies ekonominiame (kartu ir kultūriniame) gyvenime iš esmės nulėmė šio tipo kultūrinių formų gyvybingumą, t. y. labiau atsilikusiose ir neturtingesnėse Pietų ir Rytų bei Centrinės Europos šalyse, pavyzdžiui, Slovakijoje, kur ikiindustrinės tradicinės visuomenės gyvenimo formos išliko ilgiau, tradicinė folklorinė kultūra klestėjo dar ir XX a. viduryje (Danglová 2009: 330). Akivaizdu, kad tai pasakytina ir apie Lietuvą bei kitas Baltijos šalis. O tokios šalys, kaip XIX a. Anglija, kurios industrializacija, urbanizacija ir netgi pasaulinė ekspansija įvyko bene anksčiausiai, jau porą šimtmečių laikoma šalimi be folkloro, nors būtent Anglijoje ir buvo sugalvotas pats *folklore* terminas, kurį 1846 m. pasiūlė Williamas Thomsas.

Galbūt ikiindustrinę kultūrą ir tegalima įvertinti tiktai industrinėje kultūroje, kaimiškąją kultūrą – miesto kultūroje, liaudies poeziją – pasaulyje, kur masiškai spausdinama autorinė individualių poetų kūryba, liaudies tikėjimus – iš mokslinės minties perspektyvos, liaudies muziką – didžiųjų kompozitorių, o liaudies pasakojimus – romanų rašytojų pasaulyje? Kas, kad didžioji dalis darbo apibrėžiant (ar sukuriant) ir įteisinant folkloro sąvoką nudirbta Anglijoje – tai dar nereiškia, kad Anglijoje esama folkloro (Roper 2012: 228).

Akivaizdu, kad tiek *folkloro* sąvokos apibrėžimas, tiek jo tyrimai, tiek ir jo reikšmės visuomenės gyvenime įtvirtinimas nuo pat pradžių buvo politinis veiksmas, paremtas galios santykiais. Kaip pažymi Rogeris D. Abrahamsas, folkloro studijas suformulavo

6 Pavyzdžiui: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/folklore>, [žiūrėta 2021-03-30]; <https://www.dictionary.com/browse/folklore>, [žiūrėta 2021-04-02]; <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/folklore>, [žiūrėta 2021-04-02] ir kt.

7 Alanas Dundesas tik 1965 m. pamėgino kategoriškai užginčyti įsitvirtinusių nuostatą „folk“ sieti išskirtinai su valstiečiais. Pasak jo, „folk“ gali reikšti bet kokią žmonių grupę, kurią vienija bent vienas bendras bruožas ar veiksnys, netgi nesvarbu, koks – bendras darbas, kalba ar tikėjimas. Svarbiausia, kad ši grupė turėtų tam tikrą tradicijų, kurias laikytų savomis (Dundes 1965: 2).

senienų tyrėjai, kurių dauguma buvo kilę iš žemesnės vidurinės klasės. Senienų tyrimuose šie išsimokslinę vyrai matė galimybę įgyti politinį ir socialinį pranašumą: ne tik praturtinti žmonijos žinias apie praeitį, bet ir patraukti aukštesniųjų luomų atstovų, pirmiausia aristokratų, dėmesį (Abrahams 1993: 3). Ilgainiui tai tapo priemone įgyti politinę galią ir valdžią. Kultūrinių praktikų su folkloriniu turiniu pasitelkimas leido iškovoti tam tikrą erdvę to meto politinėje ir socialinėje arenoje (Danglová 2009: 331). Būtent išsilavinimas leido tautinių valstybių kūrėjams į savo etninę kultūrą pažvelgti iš tam tikros distancijos ir suteikti jai kitą politinę kokybę. Remiantis taikliu estų tyrėjo Ūlo Valko apibūdinimu, „rašto kultūra persmelkė ankstesnę žodinę kultūrą ir pavertė ją tautiniu paveldu“ (Valk 2004: 265). Nacionalinės tapatybės – tiek kultūrine, tiek ir politine prasme – steigėjai naudojo estetizuotus folkloro elementus kaip priemonę tautybės kaip visumos idėjai paremti. Kasdienės žmonių gyvenimo praktikos buvo paverčiamos simboliais, kuriais paremtas kiekvienas tautinis identitetas. Šį procesą įžvalgiai išanalizavo filosofė Jurga Jonutytė, kalbėdama apie Antano Juškos ir Jono Basanavičiaus veiklą. Pasak jos, skirtingai nei esame pratę manyti, etnografinė tautinio atgimimo lyderių veikla nebuvo orientuota į praeitį – į neva nykstančių vertybių išsaugojimą; jų žvilgsnis ir siekiai buvo nukreipti į ateitį:

Juškait ar Basanavičiui pasakojantys ir dainuojantys žmonės nebuvo tik praeities liekanų perteikėjai, jie buvo tie, kurie žadėjo bendrą ateitį. <...> Jie ne fiksavo simbolius, bet pradėjo versti simboliais tai, ką fiksavo. Į gyvos, t. y. kintančios, „tekančios“ buities detales – maistą, elgesį, kalbėseną, papročius, dainas, etc. – šie žmonės žvelgė matydami būsimus simbolius. <...> Basanavičiaus ir Juškos dėmesys tautosakai buvo atsigręžimas į nematomąjį visuomenės sluoksnį su jo paprastais ir aiškiais buities ritualais. Tapatinimasis su šiuo sluoksniu buvo kūrybiškas daugybę konvencijų paneigiantis veiksmas, paskatintas vientisos tautos vaizdinio (Jonutytė 2006: 33–40).

Vienu pagrindinių dėmenų šioje naujai konstruojamoje vieningoje tautinėje tapatybėje tapo kalba. Antai folklorinio paveldo rinkimo kampanijos, daugelyje naujai besikuriančių nacionalinių valstybių įsiūbuotos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, iš esmės koncentravosi į pagrindinę tautinę kalbą kuriamą folklorą, o mažumų kalbomis gyvuojanti liaudies kūryba būdavo apeinama, ignoruojama ar atvirai nuvertinama. Kitaip ir negalėjo būti, nes nacionalinių judėjimų tikslas buvo suformuoti kalbiniu ir etniniu požiūriu homogeniškas tautas (plg. Västrik 2007: 6). Tačiau daugeliu atvejų toks folkloro, kuriamo ne pagrindine tautine kalba arba netgi maišant dvi ir daugiau kalbų, nuvertinimas užtruko itin ilgai ir žymiu mastu iškraipė dinamišką kalbinę tikrovę, pavyzdžiui, pasienio regionuose, kuriuose kultūra „nuolat tai susiejama su tam tikra visuomenės sandara ir bendruomenės gyvenimu, tai nuo jų atsiejama; šis procesas visuomet yra atviras naujoms sąveikos formoms ir todėl negali būti suvokiamas vien kaip „identitetas“ (Pisk 2020: 93).

Akivaizdu, kad nacionalinių archyvų, muziejų ir pan. kultūrinių institucijų kūrimas nuo pat pradžių rėmėsi aiškiai apibrėžtomis politinėmis nuostatomis ir turėjo konkrečius politinius tikslus – prisidėti prie modernių nacionalinių valstybių kūrimo. Būtent pasirinkti įtraukimo į archyvus ar muziejų fondus kriterijai lėmė, kas bus laikoma tautiniu paveldu, o kas – ne; šių institucijų funkcija buvo paversti visuomenės kultūrą tvarkinga ir kontroliuojama (Klein 2000: 33). Manytume, kad iš šiandienos perspektyvos analizuojant šių institucijų istoriją (kaip ir folkloristikos istoriją apskritai) būtina atsižvelgti į tuometinę paveldo politiką ir įvertinti skirtingais laikotarpiais taikytus archyvinės medžiagos atrankos ir pateikimo būdus, o ne žvelgti į šios medžiagos fondus kaip į savaiminę duotybę. „Kokia medžiaga bus įtraukiama, o kokia – atmetama, kokie dalykai bus pateikiami viešai, o kokie – slepiami nuo publikos akių – visa tai yra begalinių kontroversijų folkloro archyvų istorijoje šaltinis“; – reziūmavo Barbro Klein (ten pat).

Politinę folkloro ar atskirų jo tyrimo sričių prigimtį akcentuoja ir kiti tyrėjai. Antai estų liaudies religijos studijas analizavęs Ū. Valkas rašo:

Matyti, kad estų liaudies religijos, kaip paveldo dalies, koncepcija, sukonstruota XIX amžiuje tautinės valstybės kūrimo kontekste, turėjo ideologinį ir politinį krūvį. Liaudies religijos šaltiniai ne tikai buvo praeities kultūros dokumentai, bet ir įrankiai tautai formuoti. Tolesnis sovietinės okupacijos laikotarpis, įskaitant ir estų mokslinius tyrimus išeivijoje, tęsė šią kryptį sieti liaudies religiją (ir apskritai folklorą) su esminiais tautinės tapatybės išlaikymo ir plėtros momentais. Ši tendencija ryškesnė užsienyje dirbusių mokslininkų darbuose, tačiau slapta folkloro ir tautinio pasipriešinimo bei estų tapatybės išlaikymo sąsaja egzistavo ir Sovietų Estijoje (Valk 2014: 145–146).

FOLKLORAS IR AUTORITARINIAI REŽIMAI

Folkloras (ar tam tikri jo segmentai) būdavo pasitelkiamas ir totalitarinių XX a. režimų, tarp jų ir sovietinio: tai buvo tam tikras ideologinis įrankis, gana parankus piliečių indoktrinacijai. Įdomu, kad, pavyzdžiui, daugelis Italijos fašistinio režimo nuostatų ir iniciatyvų šiuo atžvilgiu iš esmės nedaug skiriasi nuo mums geriau žinomų sovietinių praktikų. Pasak italų mokslininko Fabio Mugnaini'o,

fašistinis režimas išnaudojo tiek folklorą, tiek ir folkloristus: buvo prigalvojama naujų švenčių, aukštinamas žemdirbių gyvenimas; pasitelkiamos šventinės rutinos turėjo parodyti, kad naujasis režimas yra natūrali istorinio proceso viršūnė. <...> Fašistai atrinkdavo, drausdavo, įvesdavo, aukštino: jiems folkloras buvo vertingas šaltinis, siekiant įteigti, kad režimas yra natūrali kiekvienos, net mažiausios visuomenės gyvenimo ląstelės, būklė.

<...> Toks viešasis folkloras, sudarytas iš parodomųjų šventinių renginių, kurie savo prigimtimi buvo aiškiai fašistiniai, vėlesniais laikais imtas vertinti kaip paveldas, o atsikračius pačių ryškiausių fašistinių konotacijų – šūkių ir Musolinio portretų – susilaukė nuolatinės apsaugos būtent dėl savo tariamo „natūralumo“ ir „neutralumo“ (2016: 24–25).

Panašią padėtį Slovakijoje konstatuoja ir Ol'ga Danglová:

Nacionalinis įkarštis ir politinis etniškumo instrumentarijus buvo išskirtinai pirmosios Slovakijos valstybės (1939–1945) autoritariniam ir fašistiniam režimui būdingo politinio stiliaus požymiai. Pirmenybė buvo teikiama vienai etninei grupei (slovakams) ir vienai religijai (katalikybei). Remdamasis glaudžiu ryšiu su kaimo tradicijomis ir giliu slovakų valstiečių religingumu, režimas rado puikią emocinę ir vertybinę terpę savo politikai. Šiai politinei linijai atrodė itin paranku monumentalizuoti folklorą ir puošnias folklorinės tradicijos raiškos formas kaip savotišką skirtingų „liaudies gyvenimo“ aspektų kratinį, sudarytą pagal tuo metu vyravusius ideologinius poreikius (2009: 332).

Įdomu, kad vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, daugelyje šalių įsigalėjęs socialistinis režimas irgi suteikė etninių liaudies tradicijų elementams naują, išvestinį gyvavimo būdą:

Panašiai kaip kolonizuotose trečiojo pasaulio šalyse, taip ir Sovietų Sąjungoje staigi ir dirbtinė modernizacija iš viršaus iš pradžių nesugebėjo, o vėliau gal nebenorėjo iki galo sulaužyti tradicinės visuomenės struktūros, o savitai prisitaikė prie jos ir „palenkė“ savo naudai (Ramonaitė 2015: 10).

Per folklorą sovietinis režimas demonstravo savo artimumą „liaudies gyvenimui“ – palaikydamas tam tikrus atrinktus folkloro elementus ir stiliaus bruožus kūrė populiary jo modelį. Tokie elementai būdavo inkorporuojami į ideologinę sistemą ir kultūrinę praktiką kaip patogūs ir nepavojingi propagandinės retorikos būdai, aukštinant „darbo žmonių valdžią“ bei „darbininkų ir valstiečių valstybę“. Tačiau visa tai reiškė posūkį 180 laipsnių kampu, nes nacionalinės tapybės politiką pakeitė socialistinis internacionalizmas, kuris griežtai atmetė nacionalizmą kaip buržuazinį reiškinį (Danglová 2009: 333–334). Akivaizdu, kad įtampa tarp savotiško „etninio nacionalizmo“, kylančio iš poreikio pademonstruoti savo artimumą vadinamajai „liaudžiai“, ir kaip atsvaros jam centrinės valdžios Maskvoje ideologiškai plėtojamo internacionalizmo, kuris praktiškai reiškė rusiškos kultūros dominavimą, nebuvo įmanoma išvengti (Putinaitė 2019: 23). Ši įtampa reikšdavosi daugybe kartais gana kurioziškų formų ir pavidalų, kurie toli gražu ne visuomet būdavo priimtini režimui, iš dalies išsprūsdavo

iš jo ideologinės ir administracinės kontrolės, o kai kada ir tiesiogiai jam oponavo (plačiau apie tai žr. Ramonaitė 2015).

Vis dėlto tam tikrą esminį tęstinumą, ypač susijusį su praktiniais folkloro tyrimų aspektais, tarp tarpukariu nusistovėjusios nacionalinės ir paskesnės sovietinės sistemos pastebi daugelis tyrėjų, pavyzdžiui:

Sovietmečiu Estų folkloro archyvas nebuvo uždarytas, tiktai pakeista jo institucinė priklausomybė ir pavadinimas. Folkloro rinkiniai buvo cenzūruojami atsižvelgiant į apibrėžtus sovietinius principus, o netinkama medžiaga atskiriama ir nebeprieinama viešam naudojimui. Sovietų valdžios struktūros nustatydavo ir kontroliuodavo folkloristų tyrimų temas, tačiau pamatiniai praktiniai archyvavimo principai liko tie patys (Västrik 2007: 20–21).⁸

Galima konstatuoti, kad sovietinis režimas (ypač vėlyvuju laikotarpiu) naudodavo ideologinę kontrolę ir pasitelkdavo folklorinius („liaudiškus“) elementus ne tiesmukai, o gana kūrybiškai.

Socialistiniu laikotarpiu ideologiškai įremintoms folkloro apraiškoms atsivėrė plati erdvė. Pirmiausia, visa tai plačiai naudota žiniasklaidoje: folkloro programos ir liaudies ansamblių pasirodymų įrašai būdavo transliuojami geriausiu laiku. Paradoksalu, bet folkloro propagavimo žiniasklaidoje intensyvumas ypatingai išaugdavo per didžiąsias krikščioniškas šventes – Kalėdas ir Velykas (nors religija buvo nesuderinama su „socialistiniu gyvenimo būdu“) ir, žinoma, per valstybines šventes. Visuomeninių švenčių organizatoriai beveik visuomet rasdavo būdų įterpti folkloro elementų – dažnai su politinėmis implikacijomis. Pavyzdys galėtų būti derliaus šventė, imta švęsti visos šalies mastu <...>. Šis socialistinis žemdirbių triūso išaukštinimas atgaivino vainikų dovanavimo paprotį, tik pakeitus dovanotojus ir gavėjus: jei anksčiau šis garbės pareiškimas būdavo skirtas ūkio šeimininkui, tai dabar apdovanodavo partinius funkcionierius, o ūkio darbininkus atstojo žemės ūkio kooperatyvų pirmininkai, atstovaujantys įvairiems Slovakijos regionams. Šventės tema aiškiai akcentavo sąsajas tarp kultūros ir politinės valdžios (Danglová 2009: 335).

Įdomu, kad analogiškas tendencijas – kovai prieš krikščionybę pasitelkti neva „ikikrikščioniškus“ ar liaudiškus tikėjimus ir folklorinės kultūros elementus – konstatuoja skirtingų tautų tyrėjai, atstovaujantys įvairioms akademinėms disciplinoms.

.....
8 Žinoma, tikslumo dėlei šioje vietoje reikėtų atskirti pirmąjį pokario dešimtmetį, maždaug iki Stalino mirties, ir paskesnius sovietinio režimo gyvavimo dešimtmečius. Apie tai, kaip buvo nu-stekenta Lietuvos folkloristika ir Lietuvių tautosakos archyvo darbas pokariu, kokią sumaištį įnešė valdžios prievartinis reikalavimas žūtbut surasti ir pateikti „tarybinės tautosakos“, yra vaizdžiai ir išsamiai aprašę lietuvių tautosakininkai Bronė Kazlauskienė (1992) ir Kostas Aleksynas (1992).

Antai Ū. Valkas pažymi, kad sovietmečiu estų folkloristai buvo skatinami tirti senovinius ikikrikščioniškus tikėjimus, remiantis ideologizuotu stereotipu, kad liaudies religija iš esmės esanti ikikrikščioniškų liekanų kompleksas, todėl jos praktikavimas neva galys būti atsvara krikščionybei (2014: 150). O štai Nerija Putinaitė teigia:

Analizuodama ateizacijos politiką pastebėjau, jog kovoje su katalikiškais praktikomis ir ritualais juos stengtasi pakeisti nereliginėmis praktikomis ir ritualais su gausiais tautiniais elementais. <...> Tokia buvo politinė linija – „atmušti“ krikščionybę su tautinės religijos pagalba. Buvo puikiai suprasta, jog negalima vien atimti ir drausti, reikia pasiūlyti ką nors kaip stiprią alternatyvą (kuri nebūtų visiškai svetima žmonėms), kitaip nepavyks suvaldyti žmonių. Tad ieškota to, kas paveiktų žmonių emocijas, formuotų kaip tam tikrą kolektyvinį individą. Tautiniai elementai, su jais susijusios emocijos pasitelkti kaip tikėjimo pakaitalas. Galima teigti, kad tautiškumas tapo tam tikru tiltu tarp valdžios ir visuomenės, būdu ją „prisijaukinti“ naujai socializuojant (Merkinaitė 2021).

Kalbėdama apie sovietinę nacionalinę politiką, N. Putinaitė išskiria „savitą etninį nacionalizmą“, kuris, pasak jos, „ryškiausiai reiškėsi per etninės kultūros elementus: tautodailę, tautinius šokius, dainas ir pan., t. y. per profesionaliai apdorotus valstietiškos kaimo kultūros atributus. Šiuo atveju kultūrinis nacionalizmas buvo paradoksalus: skelbdama sparčią šalies modernizaciją ir industrializaciją, sovietinė valstybė respublikose dominuojančių etnosų tapatybę susiejo su ikiindustrinėmis raiškomis“ (Putinaitė 2019: 35). Vis dėlto daugelis kultūros lauko žmonių jautė tokio dirbtinio, „suvalstybinto“, reprezentacinio folkloro nenatūralumą ir instinktyviai ar net kryptingai priešinosi, ieškodami kitokių, režimo neinspiruotų ir nekontroliuojamų, folklorinės veiklos formų (Giedraitis 1999: 134). Rašydama apie etnokultūrinio sąjūdžio reikšmę vėlyvučiu sovietmečiu, Ainė Ramonaitė teigia, kad esminis tokios veiklos bruožas, aiškiai skiriantis ją nuo „oficizinių švenčių, demonstracijų ir kitų masinių renginių, buvo išvengimas <...> performatyviojo sovietinio diskurso ritualų, kurie realiai ir palaikė sovietinės sistemos funkcionavimą, ir reprodukovė „normalų“ sovietinį žmogų“ (2015: 197).

Labai gali būti, kad būtent tokia patirtis – kai folkloras paverčiamas politinių manipuliacijų objektu ir ideologinės kontrolės priemone – ir nulėmė vėlesniųjų tyrėjų siekį nieku gyvu nebedalyvauti panašaus pobūdžio politiniuose projektuose, o priešingai – išlikti kiek įmanoma neutralesniems ir tam tikrą ideologizuoto – taigi politškai orientuoto – požiūrio į folklorą stigmatizavimą. „Oficialus liaudies kultūros⁹ ir tradicijų propagavimas, savotiškas jų įsigalėjimas kultūriniame gyvenime

9 Įdomu, kad Slovakijoje netgi terminas ľud, ľudový ('liaudis, liaudiškas') irgi įgijo neigiamą prasmę ir ėmė kelti labai neigiamas asociacijas (Danglová 2009: 336). Palyginimui galima prisiminti neseniai ir Lietuvoje įspleskusią diskusiją dėl *liaudies pasakų* ir *liaudies dainų* pervadinimo.

socialistiniu laikotarpiu ir tam tikras pojūtis, kad tai kažkaip suteršta ir susiję su komunistine ideologija, sukėlė dalies slovakų visuomenės priešiškus ar bent abejingumą jų atžvilgiu“, – pastebi O. Danglová (2009: 335). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šioje vietoje esama nemenkos painiavos, susijusios su ideologijos sampratos raida ir tam tikru dvilypumu. Ši sąvoka radosi dar Prancūzijos revoliucijos laikais kaip „mokslas apie idėjas“, t. y. idėjų ir mąstymo formų analizė. Modernioje socialinėje psichologijoje ideologija apibrėžiama, pavyzdžiui, kaip „mąstymo sistemos ir paaiškinimai, sudarantys daugelio socialinio ir individualaus elgesio formų pagrindą“ (Brown 1973: 9). Esama ir kitokių ideologijos apibrėžimų, kurie visi iš esmės remiasi pamatine ideologijos kaip tarpusavyje susijusių minčių ir idėjų sistemos samprata. Pažymima, kad ideologija atlieka keturias pagrindines funkcijas: aiškinamąją, vertinamąją, orientacinę ir norminamąją. Taigi ji funkcionuoja (ar turėtų funkcionuoti) kaip tikrovės, visuomenės, įvykių ir savęs paties paaiškinimo ir suvokimo priemonė (Dumoulin 2021). Problemų atsiranda tuomet, kai ideologijos sampratą imama suvokti kaip tam tikrą politinę socialinę programą, kurioje dažniausiai esama akivaizdžios propagandos, t. y. kaip galios įrankį. Deja, kaip ironiškai pažymi Cliffordas Geertzas, „taip jau nutiko, kad pats „ideologijos“ terminas tapo visiškai ideologizuotas“ (2005: 157). Ideologija kaip sąvoka buvo sutapatinta su savo pačios referentu, o tokios „visiškos ideologinio mąstymo patologijos“, kaip nacizmas, bolševizmas ir kt., galutinai ją diskreditavo. „Tad ir karingai priešiškas santykis su ideologija yra <...> atsakas į praėjusią pusę amžiaus trukusį politinį holokaustą“, – daro išvadą C. Geertzas (ten pat: 163–164). Viena iš tokio priešiškumo apraiškų, matyt, galima laikyti ir folkloro tyrėjų mėginimus nieku gyvu nebesieti savo objekto su jokiais ideologiškai motyvuotais politiniais siekiais ir netgi apskritai vengti folkloro ir politikos sąsajų analizės. Vis dėlto neišvengiamai tenka konstatuoti, kad folkloras ir jo moksliniai tyrimai atspindi visuomenę, kurioje jie gyvuoja. O tyrėjui kyla iššūkis atskleisti, „kaip folkloristikos diskursas atspindi, yra kuriamas, pats atkuria ir galbūt keičia ar pats yra keičiamas politikų, istorijų, tautinių naratyvų, pasaulėžiūrų ir socialinių erdvinų sąmonės formų, egzistuojančių tam tikrose visuomenėse“ (Anttonen 2003: 48).

FOLKLORAS VIEŠAJAME POLITINIAME DISKURSE

Analizuojant folkloro ir politikos sąsajas, ypač ryškūs yra du momentai: galios santykiai ir dialogiškumas. Jau minėjome totalitarinių režimų pastangas nusavinti folklorą, kaip svarbų galios įrankį; tačiau net ir labiausiai demokratiškoje visuomenėje neišvengiamai kyla klausimų, susijusių su folklorinės raiškos menine ir ideologine įvairove: kieno versija yra laikoma autentiška? Kas bus saugoma archyvuose? Kuris folklorinis pasakojimas bus atkartojamas, koku tikslu ir kieno naudai? ir t. t.

Pagaliau, kokia yra folkloristo – tų folklorinių raiškos formų fiksuotojo ir tyrėjo – pozicija tame galios lauke, į kurį jis neišvengiamai patenka? XXI a. pradžioje tyrėjų vis aiškiau suvokiama, kad nei folkloras, nei etnologija negali būti apmąstomi neatsižvelgiant į platesnį galios santykių kontekstą. Todėl pasirinkimas tarp politinio angažavimosi ir pagarbaus atsiribojimo, apie kurį kiek anksčiau buvo pasisakiusi L. Dégh, turi gilesnę prasmę: politika yra toji sritis, kur galios santykiai, kadaise nulėmę folkloro, kaip ypatingo kultūrinio produkto (esminės tautiškumo dalies), atsiradimą, maišosi ir nuolatos sąveikauja su tomis pačiomis jėgomis, kurios nukreipia, veikia ir, pagaliau, apibrėžia kasdienį gyvenimą (ir ateitį), pirmiausia – „folkloro nešėjų“; tada – jo vartotojų, o šiandien – ir paveldėtojų (Mugnaini 2016: 21–22).

Plačiausia prasme folkloras visuomet egzistavo kaip tam tikrą poziciją ar elgesio modelį teigiantis, neigiantis ar kvestionuojantis diskursas; vadinasi, ir tarp pačių folkloro kūrinių, skirtingų žanrų ar tradicijų, ir aplink jį nuolat vykdavo savotiškas dialogas. Toks folkloras yra ir dabar, jeigu jį suvoksime plačiau – kaip gyvą reiškinį, o ne vien kaip tradicinę liaudies kūrybą, kurios šaknys – maždaug XIX a. valstiečių bendruomenės gyvenime ir pasaulėžiūroje, t. y. savotiškai išgrynintą ir nupoliruotą „paveldą“, pristatomą kaip neabejotinai vertingą tam tikros socialinės grupės „tapatybės“ dalį, saugomą archyvuose bei muziejuose, ir pasitelkiamą kaip praeities citatą, prireikus legitimizuoti tam tikrą dabarties požiūrį ar veiklą¹⁰.

Manytume, kad folkloras nūdienos gyvenime gali būti traktuojamas tiesiog kaip tam tikra bendruomenės atpažįstamų, nors kintančių ir tradicijos tėkmėje vis iš naujo aktualizuojamų elementų – motyvų, įvaizdžių ar sampratų – visuma. Šiandien tokie folkloriniai elementai taip pat yra įrankis, naudojamas tam tikrai ideologijai, nuostatomis įtvirtinti, žmonių protams ar valiai paveikti, o kartais – tiesiog komunikacijai pagyvinti ir padaryti ją ryškesnę, įtaigesnę, labiau įsimenamą¹¹. Nuo tiesioginių praeities „citatų“ jie skiriasi kur kas didesniu panaudojimo kūrybiškumu ir gyvumu. Šiuolaikinio folkloro klestėjimo laukas – moderniosios medijos, socialiniai tinklai, įvairūs forumai ir pan. Juose folkloro raida taip „įgreitinama“, o transformacijos vyksta taip sparčiai, kad kartais net sunku atpažinti pakitusius tradicinius elementus. Pakanka užmesti akį į vadinamąjį „karantininį“ folklorą feisbuke,

10 Kad neretai folkloras naudojamas būtent kaip savotiška – verbalinė ar vizualinė – citata, iliustruoja kad ir tos pačios anksčiau cituotos O. Danglovos straipsnyje įdėta Slovakijos premjero socialdemokrato Roberto Fico nuotrauka, kur jis 2008 m. įsiamžinęs greta trijų metrų dydžio liaudies herojaus, iš dalies primenančio mūsų Tadažą Blindą, Jurajaus Janošiko, drožtinės skulptūros – taip deklaruodamas, kad laiko šį XVII a. plėšiką, neva „grobų iš turčių ir atiduodavusį vargšams“, savo politikos pavyzdžiu. Deja, pasirodo, kad taip galima ir smarkiai prašauti: pasikeitusioje Slovakijos visuomenėje J. Janošiką jau nustota vertinti vien teigiamai, tad netrukus po tokio įvaizdžio viešo ištransliavimo medijose pasipylė antraštės, skelbiančios, kad premjeras laiko pavyzdžiu banditą, kad abu jie esą nevykėliai ir t. t. (Danglová 2009: 337–338).

11 Ypač ryškus pavyzdys šiuo atveju – patarlių vartoseną, taip pat ir politikų bei valstybės vadovų retorikoje (Mieder 1997, 2005, 2015).

kurio didelė dalis yra kone momentinės reakcijos į valdžios sprendimus ir kovos su pandemija peripetijas. Ypač noriai ir gausiai pasitelkiami smulkieji žanrai – patarlės, vaizdingieji posakiai, anekdotai (pastarieji apskritai atrodo besą itin dinamiškas žanras, lengvai adaptuojamas kintančioje politinėje aplinkoje, žr. Bandoriūtė 2020), bet gana sėkmingai aktualizuojami ir tradicinių pasakų siužetai bei įvaizdžiai (ypač populiarūs „Raudonkepuraitė“; bet neatsilieka ir „Snieguolė ir septyni nykštukai“, „Auksaplaukė“, „Miegančioji gražuolė“ ir kitos). Vienas iš populiariausių folklorinių personažų, kuris tiesiog karaliauja feisbuko memuose, – slibinas; jis neretai tapatinamas su grėsminguoju virusu, bet gali būti panaudojamas ir tiesiog nūdienos aktualijoms linksmam interpretuoti. Panašiai interneto vartotojų „mylima“ yra ir giltinė, ypač išpopuliarėjusi pandemijos kontekste.

Kad pasakos yra puikiai politiniame galios diskurse pritaikomas žanras, iliustruoja kai kurių pokolonijinių ir sunkiai demokratinę visuomenės sandarą įtvirtinti bandančių visuomenių patirtis. Antai Nigerijoje itin išpopuliarėjo televizijos ir radijo programos, pagrįstos tradicinių pasakų apie gyvūnus siužetais, kurie pasitelkiami šalies politinėms realijoms iliustruoti, o kai kada – ir propagandiniam politikų melui dekonstruoti. Ypač mėgstamas šių programų personažas – triksteris kiškis *Alôm*, kuris įkūnija dabartinės Nigerijos politikų ydas: godumą, egoizmą, apsimestinį teisuoliškumą ir vidinį moralinį supuvimą. Perpasakojant ir kūrybiškai adaptuojant tradicinių pasakų siužetus, pašiepiami pagrindinių valdančiųjų partijų konfliktai, atskleidžiamos politinių lyderių suktybės, rinkimų rezultatų nepaisymas, visuomeninio turto grobstymai, netgi politinės žmogžudystės. Pažymima, kad tokį kūrybišką tradicinių pasakų adaptavimą ir pritaikymą politinei nūdienos realybei palengvina tai, jog Afrikos šalių visuomenėse šios žodinės kūrybos formos visais laikais būdavo pasitelkiamos ne tik kaip laisvalaikio pramoga, bet ir kur kas fundamentalesniems tikslams: visuomenei prusinti bei moralinėms normoms ir etiketui diegti – tiek taikantis į jaunuomenę, tiek ir į vyresnius žmones (Tsaaior 2009: 94).

Kad tradiciniai pasakų siužetai ir nūdienėje Lietuvoje pasakotojų yra noriai pasitelkiami jiems aktualioms visuomeninėms ar politinėms nuostatoms išreikšti, yra puikiai aprašiusi Jūratė Šlekonytė. Pasak jos, pasakotojai gerai jaučia, kad „pasakos iš gyvenimo pasidaro“; todėl drąsiai pritaiko jas vaizdžiai pateikti tam, kas jiems šiandien yra aktualu, nors kartais tas rūpinimasis suaktualinti pasakojimą pakenkia jo meniškumui (plg. Šlekonytė 2020: 122–126). Taigi galima sakyti, kad „žodinės kūrybos formos meta ilgus šešėlius iš tradicinės praeities į dabartį, įvairiausiais būdais įsikūnydamos modernybėje“ (Tsaaior 2009: 107).

Moderniosios technologijos ir sklaidos būdai dargi suteikia daugiau gyvumo, dinamiškumo ir papildomų galimybių kūrybiškai panaudoti folklorinius išteklius. Nesunku pastebėti, kad tradiciniai naratyvai šiandienos medijose yra vizualizuojami ir schematizuojami – paverčiami simboliais, turinčiais ryškų ir gana lengvai

atpažįstamą prasmę. Tokius simbolius lengva savaip perdėti, kūrybiškai adaptuoti ir modifikuoti, taikant prie kintančių politinio ir visuomeninio gyvenimo aktualijų. Kas išties stebina, tai neišsemiamas tokio folkloro kūrėjų išradingumas ir humoras. Gal nebus perdėta pasakyti, kad nuo „tautos dvasios“ saugotojo vaidmens folkloras nuėjo gana ilgą kelią ir šiandien yra tapęs savotišku „liaudies balsu“, kuris aktyviai dalyvauja galios diskurse, kritiškai ir sąmojingai oponuodamas valdžios atstovams ir gindamas ar kvestionuodamas skirtingas pozicijas. Todėl politinė ir paties folkloro, ir jo tyrimų prigimtis yra gana akivaizdi, tad ji neturėtų kelti abejonių ar juo labiau gąsdinti ir versti jaustis nejaukiai.

* * *

Nuo pat folkloro sampratos suformavimo nacionalinių judėjimų kontekste ši žmogiškosios kultūros dalis visuomet turėjo ryškią politinę prigimtį ir atitinkamą vaidmenį politiniame galios lauke. Skirtingais laikotarpiais folkloras būdavo pasitelkiamas tautinei tapatybei formuoti ir nacionalinėms valstybėms įtvirtinti, kaip įrankis naudojamas autoritarinių režimų, arba aktualiems visuomeninio ir politinio gyvenimo klausimams diskutuoti demokratiname viešajame disкурse. Kūrybiškai aktualizuodamas praeities kultūrinius elementus dabartyje ir taip tiesdamas tiltus į ateitį, folkloras yra svarbus ir galingas politinio disкурso įrankis, kurio gyvavimą ir naudojimą būtina vertinti bei tirti atsižvelgiant į politinį kontekstą ir galios santykius. Deja, tikriausiai dėl daugybės perspaudimų ir natūralios folkloro raidos iškraipymų, įgyvendintų autoritarinių režimų, šiandien dalis tyrėjų ir vertintojų nėra linkę gilintis į politinę folkloro prigimtį bei politines jo gyvavimo ir panaudojimo implikacijas. Tikriausiai čia bus nemažai prisidėjusi ir ideologijos sampratos diskreditacija XX a., o politika neatsiejama nuo ideologijos. Galbūt folkloro ir politikos sąsajų stigmatizavimas yra nulemtas ir perdėto objektyvumo siekio moksliniuose tyrimuose, kai folkloro reiškinius bandoma vertinti kaip duotybę – atsietai nuo konkrečios politinės realybės ir epochos, kurioje jie susiformavo ir gyvuoja. Manytume, kad toks požiūris nėra vaisingas; priešingai – folkloras visais laikais buvo kultūrinės komunikacijos būdas ir įvairiopą jo funkcionavimą galima tinkamai įvertinti tik atsižvelgiant į daugialypį galios santykių kontekstą atitinkamoje visuomenėje.

LITERATŪRA

- Abrahams Roger D. 1993. „Phantoms of Romantic Nationalism in Folkloristics“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 106, No. 419, p. 3–37.
- Aleksynas Kostas 1992. „Tarybinės tautosakos“ paieškos 1945–1947 metais“, *Tautosakos darbai*, t. I (VIII), p. 109–120.

- Anttonen Pertti J. 2003. "Folklore, History and the "Story of Finland", in: *Dynamics of Tradition: Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief*, edited by Lotte Tarkka, (*Studia Fennica Folkloristica*, Vol. 13), Helsinki: Finnish Literature Society, p. 48–66.
- Baycroft Timothy, Hopkin David (eds.) 2012. *Folklore and Nationalism in Europe during the Long Nineteenth Century*, Leiden: Brill.
- Bandoriūtė Salomėja 2020. "Homo ridens: The Joking Human in Lithuania from the Late Nineteenth to the Early Twenty-First Centuries", in: *The Storytelling Human: Lithuanian Folk Tradition Today*, edited by Lina Būgienė, Boston: Academic Studies Press, p. 172–208.
- Brown Laurie B. 1973. *Ideology*, Baltimore: Penguin Education.
- Bula Dace (ed.) 2014. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*, Rīga: Zinātne.
- Bula Dace (ed.) 2017. *Latvian Folkloristics in the Interwar Period*, (*FF Communications*, Vol. 313), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Bula Dace, Laime Sandis (eds.) 2017. *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared Spaces*, Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Campbell Matthew, Perraudin Michael (eds.) 2012. *The Voice of the People: Writing the European Folk Revival, 1760–1914*, London: Anthem Press.
- Danglová Ol'ga 2009. "Popular Traditions, Folklore and Politics", *Human Affairs*, No. 19, p. 329–340.
- Dégh Linda 1999. "Politics alive in Turkish Folklore", *The Journal of American Folklore*, Vol. 112, No. 446, p. 527–528.
- Dumoulin Jenn 2021. "Ideology: Where Does It Come From and How Is It Used", *Academia Letters*, Article 391, available from: <https://doi.org/10.20935/AL391>.
- Dundes Alan 1965. *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall.
- Geertz Clifford 2005. „Ideologija kaip kultūros sistema“, in: Clifford Geertz. *Kultūrų interpretavimas*, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, p. 157–200.
- Giedraitis Liudvikas 1999. „Šalia Jo“, in: *Norbertas Vėlius*, parengė Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius: Mintis, p. 133–138.
- Glassie Henry 1982. *Passing the Time in Ballymenone. Culture and History of an Ulster Community*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Jonutytė Jurga 2006. „Dėmesys sakybinei tradicijai kaip kūrybiškas tapatinimasis. Antano Juškos ir Jono Basanavičiaus etnografinės veiklos motyvų apmąstymas“, *Literatūra*, t. 48 (6), p. 29–41.
- Jonutytė Jurga 2011. *Tradicijos sąvokos kaita*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kazlauskienė Bronė 1992. „Iš tautosakos skyriaus veiklos pokario laikotarpiu“, *Tautosakos darbai*, t. I (VIII), p. 98–108.
- Kencis Toms 2012. *A disciplinary history of Latvian mythology* (PhD thesis), Tartu: Tartu University Press.
- Kencis Toms 2019. *Vācot padomju folkloru*, Riga: LU LFMI.
- Klein Barbro 2000. "Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity: Thinking About the Past and the Future", in: *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*, edited by Pertti J. Anttonen [et al.], Botkyrka: Multicultural Centre, p. 23–36.
- Kuutma Kristin, Jaago Tiiu (eds.) 2005. *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology: A Reader and Reflexive History*, Tartu: Tartu University Press.
- Leerssen Joep 2006. *National Thought in Europe: A Cultural History*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Merkinaitė Simona 2021. „Nerija Putinaitė: „Sovietmečių tautiniai elementai pasitelkti kaip tikėjimo pakaitalas“, *Bernardinai*, 2021-01-08, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/nerija-putinaite-sovietmeciu-tautiniai-elementai-pasitelkti-kaip-tikejimo-pakaitalas/>, [žiūrėta 2021-02-26].
- Mieder Wolfgang 1997. *The Politics of Proverbs: From Traditional Wisdom to Proverbial Stereotypes*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Mieder Wolfgang 2005. *Proverbs Are the Best Policy*, Logan: Utah State University Press.

- Mieder Wolfgang 2015. "Politics is not a Spectator Sport": Proverbs in the Personal and Political Writings of Hillary Rodham Clinton", *Tautosakos darbai*, t. L, p. 43–74.
- Mugnaini Fabio 2016. "The Haunted Discipline: On the Political Nature of Folklore and the Political Destiny of Its Study", *Narodna Umjetnost*, No. 53 (1), p. 15–41.
- O'Giollain Diarmuid 2000. *Locating Irish Folklore: Tradition, Modernity, Identity*, Cork: Cork University Press.
- Oinas Felix J. (ed.) 1978. *Folklore, Nationalism and Politics*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Pisk Marjeta 2020. "Language Switching in (Folk) Songs along the Slovenian-Italian Border", *Tautosakos darbai*, t. 60, p. 79–93.
- Putinaitė Nerija 2019. *Skambantis molis. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai.
- Ramonaitė Ainė (red.) 2015. *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Roper Jonathan 2012. "England – the Land without Folklore?", in: *Folklore and Nationalism in Europe during the Long Nineteenth Century*, edited by Timothy Baycroft and David Hopkin, Leiden: Brill, p. 227–253.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sauka Leonardas 2011. „Lietuvių tautosakos mokslo objekto raida XX–XXI a. pradžioje“, *Tautosakos darbai*, t. XLI, p. 176–193.
- Sauka Leonardas 2016. *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Šlekonytė Jūratė 2020. "Life in Folktales or Folktales in Life? How Storytellers Influence Folk Traditions", in: *The Storytelling Human: Lithuanian Folk Tradition Today*, edited by Lina Būgienė, Boston: Academic Studies Press, p. 115–133.
- Tsaaior James Tar 2009. "Folklore, Democratic Politics and New Media Technologies in Postcolonial Nigeria", *Southern African Journal for Folklore Studies*, Vol. 19 (1), p. 93–109.
- Valk Ülo 2004. "On the Discursive Foundations of Estonian Folkloristics: a Farmer's View of Vision", in: *Everyday Life and Cultural Patterns. International Festschrift for Elle Vunder*, edited by Ene Kõresaar and Art Leete, (*Studies in Folk Culture*, Vol. 3), Tartu: Tartu University Press, p. 265–272.
- Valk Ülo 2014. "Folkloristic Contributions towards Religious Studies in Estonia: A Historical Outline", *Temenos*, Vol. 50, No. 1, p. 137–163.
- Västriik Ergo-Hart 2007. *Archiving Tradition in a Changing Political Order: From Nationalism to Pan-Finno-Ugrianism in the Estonian Folklore Archives*, paper prepared for the conference "Culture Archives and the State: Between Nationalism, Socialism, and the Global Market", May 3–5, 2007, Mershon Center, Ohio State University, USA, p. 1–25.
- Westerman William 1996. "Politics and Folklore", in: *American Folklore: An Encyclopedia*, edited by Jan Harold Brunvand, New York and London: Garland Publishing, Inc., p. 570–574.

Folklore and Politics: Inherent Connections and Entrenched Stigmas

LINA BŪGIENĖ

S u m m a r y

Keywords: folklore, politics, ideology, nationalism, authoritarianism.

The author of the article tackles the long-neglected issue of relationship between folklore and politics. This problem is so heavily underresearched in Lithuanian folkloristics that one can draw only on the works by foreign colleagues or on interdisciplinary studies. This poses the main question to deal with in the current article: why is political nature of folklore and its research ignored or even stigmatized in the Lithuanian folklore studies?

“Everyone has known since the Grimms that folklore is politics”, Linda Dégh stated over two decades ago (1999: 527). True, folklore as a notion and as a discipline appeared along with the concept of nationalism, both serving the independence of oppressed nations. The development of folklore collection, publication, archiving, and promotion, along with related institutions, was initially meant to serve formation of the national states and fostering of their identity. Therefore, these processes have been quite similar in different countries, especially those of the Central and Eastern Europe, characterized by similar history and economic development. Indeed, popular traditions and historic folklore may be conceived as product of agrarian-pastoral culture; creative forms an expressions elaborated by peasants have been for decades considered the only and true folklore. However, only educated people, descendants of the enriched peasant class, were able to shape the traditions of their ancestors into a coherent whole to serve the national ideology and use it as means of gaining power.

Power relations have come into play especially from the middle of the 20th century, when folklore was selectively used by authoritarian regimes (including Nazis, Soviets, and others) to serve their needs, primarily – to legitimize their existence and policies by demonstrating that these regimes were “natural climax of a historical process” (Mugniani 2016: 25). Numerous abuses and distortions of folklore by authoritarian regimes in many ways tarnished it in the eyes of the contemporaries and descendants; e.g., even the term “folk” has acquired negative significance in many post-Soviet countries. According to the author, the current negative attitude towards any associations of folklore with politics (or ideology) in Lithuania may partly be the result of the previous abuse of folklore by the Soviet authorities.

Another reason for this stigmatization of politics in the context of folklore research may be a misconstrued striving for scholarly objectivity: folklore researchers are supposed to display maximum impartiality in collecting and analyzing their data. However, this imperative is practically impossible to implement; as shown by the author, folklore is part of the current media and social discourse in many ways. Its nature is dialogical, discursive, so it can be used or adapted to argue for or against various relevant issues, to educate society, to shape its attitudes and opinions, or simply to liven up communication. Folklore has always been means of cultural communication, and its ambivalent functioning can be properly appreciated only by taking into account the multiple power relations in a given society.

Gauta 2021-02-28